

Abdurrezzâk Kâşânî (ö.730/13309)'nin Hayatı, İlmî-Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri

Necmettin Ergül *

Özet: Abdurrezzâk Kâşânî, İbnu'l-Arabî (ö.638/1240) ekolü olarak da bilinen “vahdet-i vücûd” telakkîsinin en önemli temsilcilerinden birisidir. Şeyh Abdussamed b. Alî en-Natanzî (699/1300)'nin müridi olan Kâşânî, Osmanlı Devleti'nin ilk müderisi Dâvud el-Kayserî (ö.751/1350)'ye de hocalık yapmıştır. Müellif hayatının büyük bir kısmını Tebriz'de ilmî faaliyetlerde bulunarak geçirmiştir. Tesbit edebildiğimiz eserlerinin sayısı, risâlelerle birlikte ‘otuzbeş’tir. Eserlerinin çoğunluğu, tasavvuf sâhasına âit bulunmaktadır. Kâşânî'nin “*Tevîlâtü'l-Kur'ân*” adlı eseri, yazma halinde olan ve ilim dünyasına tanınmayan “*Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzîl*” adlı bir başka eserinin “te'vil” kısımlarından oluşmakta olup, “*Tefsîruş-Şeyhi'l-Ekber*” ismiyle İbnu'l-Arabî adına basılmış bulunmaktadır. “*Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzîl*” adlı eser, 2003 yılında tarafımızdan yapılan “*Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkîk ve Tahrîci*” isimli iki cildlik doktora çalışması ile ilim dünyasına tanıtılmış, ayrıca “*Tevîlâtü'l-Kur'ân*” adlı eserin de Kâşânî'ye ait olduğu belgelenmiştir. Bu makale adı geçen doktora tezimizin bazı kısımlarının yeniden gözden geçirilmesi ile elde edilmiştir. Bu çalışmada, Kâşânî'nin hayatı, ilmî-tasavvufî kişiliği ve eserleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kâşânî, Natanzî, Vahdet-i vücûd, Te'vil, Tefsir.

I. HAYATI, HOCALARI VE TALEBELERİ

A. Hayatı

Tam ismi, Abdurrezzak b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed b. Ebi'l-Fedâil b. Muhammed²; nisbesi ise, el-Kâşânî'dir (القاشاني). Bir kısım kaynak-

* Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, necmettinergul@gmail.com

2 Abdurrezzak Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzîl*, Süleymâniye Ktp., Süleymâniye Koll., D.No. 113, vr. 357^a

larda el-Kâşî³ ve el-Kâşânî⁴ (الكاشانى) olarak da zikredilmektedir. Bu nisbe Arapça'da el-Kâşânî (القاشانى) şeklinde, Farsça'da ise el-Kâşânî (الكاشانى) şeklinde geçmektedir. Nisbesinin Kâsânî (القاسانى) şeklinde geçtiği bir tek yer bulunmaktadır. O da Kâşânî'nin talebesi Dâvûd Kayserî'nin, İbn Arabî'nin Fusûs'una yazdığı *Matlau Husûsi'l-Kilem fi Me'ânî Fusûs'l-Hikem* adlı şerhinin mukaddimesidir.⁵

Celâleddin Âştîyânî, Kayserî (751/1350)'nin adı geçen eserine yazdığı “*Şerhu Mukaddime-i Kayserî*” isimli şerhinde, Kâşânî'nin isim ve nisbesini, Mollâ Abdurrezzak b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed el-Kâşânî (القاشانى) şeklinde vermektedir. Bu da Âştîyânî'nin, Kâsânî (القاسانى) nisbesinin sıhhatini onaylamadığını göstermektedir.

Süleymâniye Ktp. Süleymâniye Koll. No. 113'te kayıtlı olan, 729/1329 senesinde yazılan müellif nüshasından istinsah edilen nüshanın başında كتاب تفسير القاشانى ibâresi, aynı nüshanın birinci cildinin (eş-Şatru'l- Evvel) sonunda

تم الشطر الاول من التفسير المنسوب الى احمد القاشانى

ibâresi⁶ ikinci cildinin (eş-Şatru'l-Âhir) sonunda ise,

وقع الفراغ من تليفه بحمد الله و حسن توفيقه على يد الفقير و

مدرجته عبد الرزاق بن ابى الغنائم بن احمد بن ابى الفضائل بن محمد

ibâresi yer almaktadır.⁷ Bu durumda Kâşânî'nin kendi ifadesiyle, isminin Abdurrezzak b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed b. Ebi'l-Fedâil b. Muhammed; nisbesinin ise, el-Kâşânî (القاشانى) olduğu anlaşılmaktadır.

3 Kâtip Çelebi (Hacı Halîfe), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Funûn*, M.E.B., İstanbul 1971, I, 106 -336; II, 1263

4 Kâtip Çelebi (Hacı Halîfe), *a.g.e.*, II, 984-985

5 Celâleddin Âştîyânî, *Şerhu Mukaddime-i Kayserî*, Meşhed Üniv. Yay., Meşhed 1966, s.15

6 Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil*, Süleymâniye Ktp., Süleymâniye Koll., D.No. 113, vr. 357^a

7 Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 684^a

Kâşânî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bir bilgiye rastlamamaktayız. Kaynaklarda mevcut kısıtlı malûmâtla birlikte müellifin, "Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl" adlı eserinin mukaddimesinde verdiği bilgiler ışığında bir değerlendirme yapmaya çalışacağız:

Kâşânî'nin nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Ancak nisbet edildiği yer dikkate alınarak, Kâşân⁸'da doğduğu söylenebilir. Kâşânî, Şeyhi Abdussamed b. Alî en-Natanzî (699/1300)'nin teşviki ile, tasavvuftan önce zâhir ilimleri öğrenmeye yönelmiştir.⁹ Natanzî'nin 699 senesinde vefat ettiği dikkate alındığında, Kâşânî'nin bu tarihten önce Natanzî'de şeyhinin yanında bulunduğu ifade edilebilir. Çünkü bazı kaynaklar, Natanzî'nin aslen Isfahan'lı olduğunu fakat Natanzî'de ikâmet ettiğini ve burada bir hânkâhının bulunduğu belirtmektedir.¹⁰

Kâşânî'nin âilesi hakkında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece müellifin "İstîlâhâtü's-Sûfiyye" adlı eserinin yazma nushasının ferâğ kaydında yer alan ibâreden Muhammed isminde bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Kâşânî, devrin hükümdarı Hudâbende Olcaytu (716/1316) tarafından seferlerde bile yanından ayırmadığı dört şeyhten birisi olarak zikredilmektedir.¹² Olcaytu Han'ın 703/1304-715/1316 yılları arasında hükümdarlık yaptığı bilinmektedir. Bu durumda Kâşânî'nin 703/1304 ile

8 Kâşân, İran'ın "Irak-ı 'Acem" eyâleti içerisinde, Isfahan'a üç (3) günlük ve Kum'a on iki (12) fersah uzaklıkta bulunan eski bir şehirdir..... Kâşân'ın yerli halkı şiidir... Şehir büyük olmasa da, İran'ın en güzel şehirlerinden biri olup, sokakları temiz ve taş kaldırımlıdır. Buranın başlıca şöreti bakırcılık, sırma ve gümüş işlemeli ipek ve kadife kumaş dokumacılığı, altın, gümüş ve çelik işçiliği gibi bir takım sanatlarla birlikte, "kâşî" denilen çini imâline dayanmaktadır. Bk. Yâk'ât Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, ts., IV, 296; Clement Huart, "Kâşân" *İ.A.*, İstanbul 1997, VI, 404

9 . Kâşânî, *a.g.e.*, vr.1^a; Necmettin Ergül, *Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkik ve Tahriri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, II, 1-2

10 - Bk. Kâşânî, *Tuhfetü'l-İhvân fî Hasâisi'l-Fityân* (Seyyid Muhammed Dâmâdî'nin Takdiminden), Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1369/1991, s. 4

11 Bk. Mecîd Hâdizâde, *Mecmûa-i Resâil ve Musannefât (Kâşânînâme)*, Mîrâs-ı Mektûb, Tahrân 1380, s. 24, 97

12 Zeki Velidî Togan, *Umûmî Türk Târihine Giriş*, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay., İstanbul 1981, s. 372

715/1316 yılları arasında Tebriz ve Sultaniye şehirlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kâşânî'nin, Şeyh Nâsirüddin Tûsî (672/1274), Mevlânâ Şemseddin el-Kîşî (694/1295), Zahîrüddin Abdurrahman b. Alî b. Buzğuş (716/1317)¹³ ve Kutbeddin Şîrâzî (710/1311) ile Şîrâz'da,¹⁴ Nûreddin Abdurrahman b. Muhammed el-İsferâinî (717/1317) ile de Bağdat'ta görüştüğü¹⁵ bilinmektedir.

Kâşânî'nin, *Hakâiku't-Te'vil fî Dekâiki't-Tenzîl* adlı eserini, Tebriz'deki *Rab-i Reşîdî*¹⁶ hânkâhında 729/1329 senesinde tamamladığı dikkate alındığında, 729/1329 yılında Tebriz'de bulunduğu anlaşılmaktadır. Müellif sözü edilen bu eserini ve *Istîlâhâtu's-Sûfiyye* adlı meşhur eserini, Ebû Saîd Bahâdır Han (735/1335)'in veziri Gıyâseddin Muhammed'e ithaf etmiş, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* adlı eserini ise, adı geçen vezirin isteği üzerine aynı hânkâhta kaleme almıştır.¹⁷

Dâvûd el-Kayserî (751/1350)'nin *Matlau Husûsi'l-Kilem fî Me'ânî Fusûsi'l-Hikem* adlı eserinin mukaddimesinde yer alan ifadelerine göre,¹⁸ onun bir grup talebe ile birlikte Kâşânî'den İbn Arabî (638/1240)'nin *Fusûs* adlı eserini okumuş olması, Kâşânî'nin tedris faâliyetlerini Tebriz'de adı geçen hânkâhta yürüttüğünü göstermektedir. Macdonald, Kâşânî'nin, özellikle Ebû Saîd Bahâdır Han döneminde yaşadığını vurgulamaktadır.¹⁹ *Nefehât*'ın ifadesine göre, Kâşânî, Şeyh Rûkneddin Alâuddevle es-Simmânî'nin mürîdi Emîr İkbâl Sistânî ile Sultaniye yolunda yapmış olduğu yolculuk esnasında, ondan Şeyhi Rûkneddin

13 Abdurrahman Câmî, *Nefehâtul-Üns, Eviyâ Menkibeleri* (Trc. ve şrh. Lâmiî Çelebi, Hrz. S. Uludağ-M. Kara), Marifet Yay., 1995, s. 663-664; Adı geçen şahıslar hakkında bilgi için bk. Ergül, Necmettin, *a.g.e.*, I, 35-36

14 Câmî, *a.g.e.*, s. 663-664; Adı geçen şahıslar hakkında bilgi için bk. Ergül, *a.g.e.*, I, 36

15 Câmî, *a.g.e.*, s. 658-662; Adı geçen şahıslar hakkında bilgi için bk. Ergül, *a.g.e.*, I, 36

16 Zeki Velidî Togan, *a.g.e.*, s. 272h, 276, 309, 372 ; Zeki Velidî Togan, "*Reşîdüddin Tabîb*" İ.A., İstanbul 1997, IX, 708

17 Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, Sül. Ktp. Ayasofyâ Koll., Nr. 1935, vr. 2^b

18 Âştîyânî, *a.g.e.*, s.15

19 Duncan Black Macdonald, "*Abd al-Razzak*", *Encyclopaedia of Islam* 1960, I, 88

es-Simnânî'nin "vahdet-i vücûd" konusundaki düşüncelerini sormuş-
tur. Bu konuşmadan sonra "vahdet-i vücûd" konusunda, Kâşânî ile Şeyh
Rükneddin arasında mektuplaşmalar olmuştur.²⁰

Kâtip Çelebi, Kâşânî'nin vefat târihini 887/1482, ismini de Cemâlud-
din es-Semerkindî olarak zikreder. Ancak, Kâtip Çelebi'nin Kâşânî'yi,
887/1482 tarihinde vefat eden târihçi Abdurrezzak el- Kâşî es-Semer-
kindî ile karıştırdığı kaynaklarda açık bir şekilde yer almaktadır.²¹ *Mu'ce-
mu'l-Mufessirîn* adlı eserde, vefat târihinin 720/1320–735/1335 olarak,
iki farklı şekilde söylendiği ifade edilmekte,²² *Medâhîlu'l-Muellifîn* adlı
eserde ise, Kâşânî'nin 730/1329-30 senesinde vefat ettiği ifade edildik-
ten sonra, *Fihrişu'l-Mektebeti'l-Ezher* ve *Mu'cemu Serkis*'te vefat târihi-
nin 751/1350 olarak zikredildiği, vefatı konusunda 720/1320 ve 735/1335
târihlerinin de söylendiği vurgulanmaktadır.²³ Bir kısım kaynakların
735/1335 târihini zikretmesi, Kâşânî'nin 735/1335 târihinde vefat eden
İzzeddin Mahmûd Kâşânî ile karıştırılmış olduğu ihtimâlini teyit et-
mektedir. Fasîh-i Hafî ise 3 Muharrem 736/1336 tarihini zikretmekte-
dir.²⁴ Ancak *Mu'cemu'l-Muellifîn*,²⁵ *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*,²⁶ *el-A'lâm*,²⁷

20 Câmî, *a.g.e.*, s. 658

21 Macdonald, "Abd al-Razzak", *E.İ.*, I, 88; George Sarton, *Introduction to the history of science*, Newyork 1975, III, 627; Pierre Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufi Tefsiri* (Trc. S. Kılıç), İnsan Yay. İst. 2001, s. 25-26

22 Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-Mufessirîn*, Müessesetu Nuveyhidi's-Sekafiyye, Beyrut 1986, I, 281

23 Fikrî Zekî Cezzâr, *Medâhîlu'l-Muellifîn ve'l-A'lâmî'l-Arab*, Riyâd 1994, III, 1335

24 Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havâfî Fasîh-i Hafî, *Mücmelü't-Tevârih (Mücmel-i Fasîhî)*, (tsh: Mahmûd Ferruh, Kitab furûs-i Bâstân, Meşhed: 1340, III, 49; Abdurrahim Alkış, *Abdurrezzâk Kâşânî ve "Şerhu Fusûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli*, M.Ü.S.B.E. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2008, s. 77-78

25 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut ts., V, 215

26 Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (Arapça Trc. Ramazan Abduettevâb), III. bsm., Dâru'l-Maârif, 1983, V, 72

27 Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l- Musta'ribîn ve'l-Müştirikîn*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1995, III, 350

Tabakātu'l-Mufessirîn,²⁸ *Hediyetu'l-Ârifîn*²⁹ ve *A'yanu's-Şî'a*³⁰ gibi ekser kaynaklarda vefat târihi 730/1330 olarak kaydedilmektedir.

Fasîh-i Hafî, Kâşânî'nin Kâşân'da Mescidu'l-Câmî civârında Zeynî el-Masterî Hânkâhî'nda;³¹ Alî Asgar Halebî ise, Natanz'da şeyhi Abdüssamed en-Natanzî'nin hânkâhında defnedildiğini ve bu hânkâhın hâlen mevcût olduğunu ifade etmektedir.³² George Sarton ise, müellifin Kâşân'da vefat ettiğini bildirmekte;³³ diğer kaynaklarda vefat yerine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

B. HOCALARI ve TALEBELERİ

1. Mevlânâ Şemseddin el-Kîşî (el-Keyşî) (694/1295)

Adı Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Kîşî (ö.694/1295)'dir.³⁴ Nefehât'ın ifadesine göre Kâşânî, Şemseddin el-Kîşî ile görüşmüştür. Bu zât Kutbeddin eş-Şîrâzî' (710/1311)'nin hocasıdır.³⁵

Natanzî (699/1300)'nin Kâşânî'ye hadis ve tefsir ilimlerini öğrenmesini tenbih edip, büyük âlimlere mürâcaat etmesini öğütledikten hemen sonra Şemseddin el-Kîşî (ö.694/1295)'den söz etmiş olması,³⁶ Kâşânî'nin bu zattan tefsir ve hadis ilimlerini öğrenmiş olması ihtimalini akla getirmektedir.

28 Ahmed b. Muhammed Udnerevî, *Tabakātu'l-Mufessirîn* (Thk. Süleyman b. Salih el-Hânî), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere 1997, s. 271

29 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, İstanbul 1951, 1, 567

30 Seyyid Muhsin Emîn, *A'yanu's-Şî'a*, Dâru't-Taâruf, Beyrut ts., VII, 480

31 Fasîh-i Hafî, *a.g.e.*, III, 49

32 Ali Asgar Halebî, *Mebani-yi İrfân ve Ahvâl-i Ârifân*, İntişârât-ı Esâtir, 2. Baskı, Tahrân 1377, s. 627

33 Sarton, *a.g.e.*, III, 627

34 Bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, Thk. Muhsin Bidâr Fer, (Muhsin Bidâr Fer'in Takdiminden), İntişârât-ı Bidâr ts., s. 20

35 Bkz. İsâ b. Cuneyd eş-Şîrâzî, *Tezkire-i Hezâr Mezâr*, (tsh. Nûrânî Visâl), Şîrâz 1985, s. 152

36 Kâşânî, *a.g.e.*, vr.1^a; Ergül, *Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin 1.Cildinin Tahkik ve Tahriri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, II, 1-2

2. Abdussamed b. Alî en-Natanzî (699/1300)

Kâşânî'nin şeyhidir. Şeyh Necîbuddin Ali b. Bozğuş (ö.679/1279)'un³⁷ müridi olan Natanzî (699/1300), Şeyh İzzeddin Mahmûd Kâşânî'nin de şeyhidir.³⁸ Aslen Isfahan'lı olup, Natanz'da bulunan hânkâhında ikâmet etmekteydi.³⁹ Kâşânî, tasavvufî feyzini Natanzî (699/1300)'den almıştır. Kâşânî'nin tasavvuf mesleğine intisâbında en çok onun rolü bulunmaktadır. Şeyh Necîbuddin, Şihâbuddin Sühreverdî (ö.632/1235)'nin mürididir. Müellif, *Hakâiku't-Te'vil fî Dekâiki't-Tenzil ve Te'vilatu'l-Kur'ân* isimli eserlerini şeyhi Natanzî'nin işaretini ile telif etmiştir.

Gerek *Nefehât*'ta Kâşânî'nin görüştüğü ve sohbet ettiği belirtilen âlimler⁴⁰ olsun, gerekse Kâşânî'nin yukarıda belirtilen tefsir ilmine ait iki eserinin mukaddimesinde isimleri geçen zatlar olsun, bunlarla Kâşânî arasında hocalık-talebelik ilişkisinin bulunup bulunmadığı hakkında herhangi bir bilgiye sâhip bulunmamaktayız. *Sefîne-i Evliyâ* sâhibi Hüseyin Vassâf, Kâşânî'nin, "Hazret-i Sadreddin'in halîfelerinden" olduğunu,⁴¹ Hacı Halife (Kâtip Çelebi) ise, Dâvûd el-Kayserî (751/1350) hakkında bilgi verirken, "Konevî (673/1274)'nin halifelerinden Kemaleddin Kâşânî'nin müridi" olduğunu belirtmektedir.⁴²

Burada şeyhi Natanzî (699/1300)'nin vefatından sonra Kâşânî'nin, Konevî (673/1274)'ye intisap etmiş olup olamayacağı sorusu akla gelmektedir. *Nefahât*'ın ifadesine göre Kâşânî, şeyhi Natanzî (699/1300)'nin vefatından sonra gönlüne uygun bir şeyh bulamadığını beyan etmektedir. Sadreddin Konevî (673/1274), İbnu'l-Arabî (ö.638/1240) ekolünün en mühim temsilcilerinden biridir. Aynı zamanda İbnu'l-Arabî'ye baba-oğul ilişkisi kadar yakın bir şahsiyettir. Gerek târih, gerekse "vahdet-i vücûd"

37 Bk. Câmî, *a.g.e.*, s. 648 - 650

38 Câmî, Şeyh Abdurrezzak ve Şeyh İzzeddin'in nisbelerini Kâşî olarak zikretmektedir. Bk. Câmî, *a.g.e.*, s. 656

39 Bk. Kâşânî, *a.g.e.*, (Seyyid Muhammed Dâmâdî'nin Takdiminden), s. 4

40 Bk. Ergül, *a.g.e.*, I, 35-36

41 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerhi Esmâri Esrâr*, Süleymaniye Kütüphânesi, Yazma Bağışlar Koll., vr. 2305-2309, I, 300

42 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zümnün an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, M.E.B., İstanbul 1971, Dâru'l-Fikir, 1982, II, 1038

ekolüne mensubiyet açısından Konevî (673/1274)'nin Kâşânî'ye şeyhlik etmiş olması mümkün görülmektedir. Ancak Kâşânî'nin *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* adlı eserini 729/1329 yılında, yâni vefatından bir yıl önce tamamladığı ve bu eserin mukaddimesinde şeyhinin, Şeyh Abdussamed en-Natanzî (699/1300) olduğunu ifade etmiş olması hususları dikkate alındığında, bunun mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, Konevî zaten Natanzî'den önce vefat etmiştir.

3. Dâvûd b. Muhammed el-Kayserî (751/1350)

Adı Şerefüddin Davûd b. Muhammed el-Kayserî'dir. Aslen Sâve'li olup, Kayseri'de doğmuştur. Osmanlı'nın ilk müderrisidir. Orhan Gâzî döneminde İznik'te inşâ edilen medreseye müderris olarak atanmıştır. Celâleddin Âştiyânî ve Muhsin Bidâr Fer, Dâvûd el-Kayserî (751/1350)'nin Kâşânî'nin müridi olduğunu ifade etmektedirler.⁴³ Dâvûd el-Kayserî, Kâşânî'nin hizmetinde bulunup, ondan birçok talebe ile birlikte ders almış ve özellikle *Fusûsu'l-Hikem*'i okumuştur.⁴⁴

Kâşânî ile Kayserî'nin İran'ın Sâve şehrinde tanışmış olabilecekleri ifade edilmekle birlikte⁴⁵, bu hocalık-talebelik ilişkisinin nerede ve ne zaman gerçekleştiği hususunda kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Dâvûd el-Kayserî'nin, *Matlau Husûsi'l-Kilem fi Me'ânî Fusûsi'l-Hikem* adlı eserini, Hoca Gıyâseddin'e ithaf etmesi, Kâşânî'nin, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* adlı eserini, adı geçen zâtın isteği üzerine kaleme alması ve *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* adlı eserini ise, aynı şahsa ithaf etmiş olması, Kayserî (751/1350)'nin adı geçen zatı, Kâşânî'den Rab-i Reşîdî hângâhında ders aldığı sıralarda tanıdığını göstermektedir. Bu durumda Kâşânî ile Kayserî arasındaki hocalık-talebelik ilişkisinin Tebriz'de *Rab-i Reşîdî* hângâhında gerçekleştiği söylenebilir.

43 Âştiyânî, *a.g.e.*, s.15; Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, (Thk. Muhsin Bidâr Fer), İntişârât-ı Bidâr, ts., s. 18

44 Âştiyânî, *a.g.e.*, s.15

45 Bayraktar, "*Dâvûd-i Kayserî*", D İ A, İstanbul 1994, IX, 32

Kayserî (751/1350)'nin adı geçen eserinin mukaddimesinde yer alan ifadelerinden, Kâşânî'nin, Dâvûd Kayserî'nin dışında çok sayıda talebe yetiştirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

4. Rükneddin Mesûd b. Abdillâh eş-Şîrâzî (769/1369)

Adı Rükneddin Mesûd b. Abdillâh eş-Şîrâzî (769/1369) olup, Baba Rükneddîn olarak tanınmaktadır. Fusûs şârihi olan Baba Rükneddîn, Kâşânî'nin ve Kayserî'nin talebesi olduğunu kendisi ifade etmektedir.⁴⁶

II. İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Kâşânî'nin biri diğerinin muhtasarı olmak üzere, *Te'vilâtu'l-Kur'ân* ve *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* isimli iki eser telif etmiş olması, onun tefsir sâhasındaki ehliyetini teyit etmektedir. Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* eserinin özellikle tefsir ve te'vil bölümlerinde, büyük bir çoğunluğu "Kütüb-ü Sitte"de yer almış olan bol miktarda hadise yer vermektedir. Eserleri incelendiğinde, onun sarf, nahv, kırâat, lügat, felsefe, kelâm, edebiyat ve fıkıh ilimleri ile de ilgilendiği görülmektedir.

Kâşânî esasen tasavvufî sahada temâyüz etmiş bulunmaktadır. Eserlerinin hemen hemen tamamı bu alana âittir. Kâşânî, şeyhi Abdussamed en-Natanzî tarîkiyle Sühreverdiye ekolüne mensup olmakla birlikte, aynı zamanda vahdet-i vücûd anlayışını esas alan İbnu'l-Arabî (638/1240) ekolünün de mümtaz simâlarından biridir. .

Kâşânî, şeyhinin teşviki ile tefsir ve hadis ilimlerine yönelmiştir. Nitekim şeyhi Natanzî'nin işaretine nâil olmak arzusu ile, tefsir sâhasındaki adı geçen iki eserini yazmıştır. Tasavvuf mesleği içerisinde, vahdet-i vücûd ekolünü benimsemesinde yine Natanzî'nin tesiri bulunmaktadır. *Nefehât*'ta, Natanzî'nin İbnu'l-Arabî'nin *Fusûs*'unu ve Yûsuf el-Hemedânî'nin *Keşf*'ini çok beğendiği ifade edilmektedir.⁴⁷

Yukarıda da îzah edildiği gibi, Kâşânî'nin, şeyhinin işaretine mazhar olmak amacıyla tefsir sâhasında adı geçen iki eserini telif ettiği dikkate

46 Rükneddin Mesûd eş-Şîrâzî, *Nusûsu'l-Husûs fi Tercümeti'l-Fusûs* (thk: Receb Alî Mazlûmî), Müessese-i Mutâlaât-ı İslamî, Tahrân 1359, s. 249

47 Câmî, *a.g.e.*, s. 663

alındığında, şeyhinin beğendiği *Fusûs*'a ve ihtivâ ettiği “vahdet-i vücûd” nazariyesine ilgisiz kalmış olacağı düşünülemez. Nitekim Kâşânî, “tevhîd” konusunu anlamada sıkıntı çektiğini, ancak İbnu'l-'Arabî'nin *Fusûs* adlı eseri eline geçtiğinde “tevhîd” kavramının mânasını orada bulunduğunu ifade etmektedir. Tevhîd hususunun, tasavvuf mesleğinde mevcûd olduğunu ve büyük tasavvuf âlimleri tarafından benimsenip kabul edildiğini görünce Allah'a şükrettiğini; ayrıca bu konuda Mevlânâ Nûreddin Asîled-din (685/1286), Şeyh Nâsîreddin (672/1274), Şeyh Ziyâeddin Ebû'l-Hasen'in oğlu Kutbeddin (710/1311) ve daha nicelerinin sohbetinde bulunduğunu ve bu zatların hepsinin “tevhîd” konusunda hem fikir olduklarını gördüğünü ifade etmektedir. Buna rağmen bu makâma bizzat erişemediğinden müellif, gönlü kararsız olup, ancak Şeyhi Natanzî'nin vefatının ardından, yedi ay ıssız bir çölde halvete çekildikten sonra, az gıda alarak (riyâzetle) bu mânaya ulaşabilmiştir.⁴⁸ İbnu'l-'Arabî tarafından kurulan vahdet-i vücûd mektebinin, daha sonraki dönemlerde bu ekolün mümessilleri vâsıtasıyla geliştirilerek, daha sistemli bir hâle dönüştürüldüğü görülecektir.

O yıllarda Konevî (673/1274), *Fukûk*; Kâşânî, *Şerh-u Fusûsi'l-Hikem* ve Kayserî (751/1350), *Matlau Husûsi'l-Kilem fi Me'ânî Fusûsi'l-Hikem* adlı eserleriyle, İbnu'l-'Arabî'nin *Fusûs*'unu şerh ederek, bu mektebin tanınmasına ve anlaşılmasına çaba sarfetmişlerdir. Tasavvuf bir hâl ilmi olmakla birlikte, bu dönemde yazılan eserler çerçevesinde tâlim olunan bir ilim hâline gelmiştir.⁴⁹ Kâşânî'nin, bu ekolün tanınmasında ve anlaşılmasında büyük emeği bulunmaktadır. Tosihiko İzutsu, Kâşânî'nin İbnu'l-'Arabî ekolüne felsefi bir tutarlılık ve düzen getirdiğini; İbnu'l-'Arabî'nin kavramlarının Kâşânî'nin yorumları ile daha iyi anlaşılabilirdiğini ifade etmektedir.⁵⁰

Yine bu sâhanın en tanınmış araştırmacısı Afifi, *Fusûs*'un, *Futûhât* olmaksızın, Kâşânî'ninki kadar mükemmel bir şerhle dahi tamamıyla anlaşılamayacağını belirtmesi;⁵¹ kendisinin *Fusûs'u'l-Hikem*'i, Kâşânî'nin şerhiyle birlikte bir kaç defa okumasına rağmen anlayamadığını, hocasının

48 Câmî, a.g.e., s. 663

49 Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2000, s. 133

50 Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar* (Trc. Ahmed Yüksel Özemre) I.bsm., Kaknüs Yay., İstanbul 1998. s. 20

51 Ebû'l-Alâ el-Afifi, *Muhyiddin İbnu'l-'Arabî'nin Tasavvuf Fesefesi* (Trc. Mehmet Dağ), Kırkambar Yay., İstanbul 1999, s. 24

tavsiyesiyle İbnu'l-Arabî'nin *Futûhât* ve diğer eserlerini okumaya başladığını, daha sonra tekrar *Fusûs*'u okuduğunda anlamaya başladığını söylemesi,⁵² Kâşânî'nin vahdet-i vücûd ekolü içerisindeki yerini ve önemini göstermektedir. Müellif eserinin te'vil bölümlerini, âyetlerin tamamıyla tasavvufî tefsirlerine ayırmıştır. Bu bölümlerde Kâşânî'nin, âyet, hadis, birçok büyük mutasavvıfın görüş, menkıbe ve şiirleri dışında başka hususlara yer vermediği görülmektedir.

Kâşânî, te'vil bölümlerini zevke, vicdâna ve Kur'an'ın bâtın denizindeki cevherlere dalarak, Allah'tan aldığı mânalara istinâden yazdığını da belirtmektedir. Hattâ ilk başta "Kehf" sûresini yazdıktan sonra, mânevî âleme ve ilâhî cânibe yönelmesine engel olacağı endişesiyle âyetlerin, te'vil dışındaki bölümlerini yazmayı bırakmış, bütün himmet ve gayretini sâdece te'vile sarfederek, diğer bölümleri daha sonra kaleme almıştır.⁵³

Müellif, eserinin te'vil kısımlarında, Alî b. Ebî Tâlib⁵⁴ (ö.40/661), Ca'fer es-Sâdık⁵⁵ (ö.148/765), Hasan el-Basrî⁵⁶ (ö.110/728), Cüneyd

52 Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar* (Trc. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2000, s. 43-44

53 Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vîl fi Dekâiki't-Tenzîl*, Sül. Ktp., Sül. Koll., D.No. 113, vr.1^b; Ergül, *a.g.e.*, II, 2

54 Alî b. Ebî Tâlib'in Hayatı İçin bk. Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Kitâbu Cumel min Ensâbi'l-Eşrâf* (Thk. Süheyl Zekka-Riyâd Zirikli) Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, II, 345-403

55 Ca'fer-i Sâdık'ın Hayatı İçin bk. İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Alî, *Sıfatu's-Safoe* (Thk. Fâhûrî ve Kalacî), Beyrut 1979, II, 94; Ebû Nuaym İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire 1938, III, 192; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela* (Thk. Şuayb el-Ernut-Hüseyn el-Esed ve bşk.), Müessesetu'r-Risâle, X. bsm., Beyrut 1414/ 1994, VI, 255-270 ; İbn Hacer Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, II, 103-105 ; İbnu'l-Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân* (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut ts.-1978, I, 327-328; İbnu'l-İmâd Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehb fi Ahbâri Men Zeheb*, Kahire 1350/1931, I, 20; Ali b. Osman Cüllâbî Hücuvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi* (Trc. Süleyman Uludağ), II. bsm., İstanbul 1996, s. 171-172; Feriduddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Trc. Süleyman Uludağ), II. bsm., İstanbul 1991, s. 53-59; Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, (Thk. Abdulhamid Sâlih Hamdân), Mısır ts., I, 177-179

56 Hasan-ı Basrî'nin Hayatı İçin bk. Zehebî, *a.g.e.*, IV, 563-588 ; Askalânî, *a.g.e.*, II, 263-270 ; Hucuvîrî, *a.g.e.*, (Ter. S. Uludağ) s. 179-181; Attâr, *a.g.e.*, (Trc. S. Uludağ) s. 69-85

el-Bağdâdî⁵⁷ (ö.297/910), Ebû Yezîd el-Bestâmî⁵⁸ (ö.73/693), Fudayl b. İyâd⁵⁹ (ö.187/803), Râbiatu'l-Basriyye (Adeviyye)⁶⁰ (ö.180/796), Semnûn el-Muhib⁶¹ (ö.290/903), Hâtem b. el-Asam⁶² (ö.237/852), Şakik el-Belhî⁶³ (ö.194/810), Hüseyin b. Mansûr⁶⁴ (ö.301-309/914-922) ve İbrâhim el-Havvâs⁶⁵ (ö.291/904) gibi havf, zühd, aşk ve muhabbete önem veren mutasavvıfların görüş, menkıbe ve şiirlerine yer vermektedir. Adı geçen mutasavvıfların dışında hemen hemen başka sûfilerin isim ve görüşlerinden bahsetmemektedir.

Kâşânî, Ebû Yezîd el-Bestâmî (ö.73/693) ve Hüseyin b. Mansûr (ö.301-309/914-922)'dan isimlerini zikrederek, açıkca bahsetmekte hatta, onların uzun yıllar İslâm âleminde tartışma konusu olan, sekr hâlinde

- 57 Cüneyd Bağdâdî'nin Hayatı İçin bk. Ebû Abdîrrahman Sülemî, *Tabakātu's-Süfiyye*, (Thk. Nüreddin Şeribe), II. bsm., Beyrut 1389/1969, s. 155-163; İsfahânî, *a.g.e.*, X, 255-287; Abdulkerîm Kuşeyrî, *Risâletu'l-Kuşeyrî*, (Thk. Marûf Zerrik ve Alî Abdulhamid Baltacı), I. bsm., Beyrut 1413/1993, s. 430-431; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 416-42; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 373-375; Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 66-70; Hanbelî, *a.g.e.*, II, 228-230
- 58 Ebû Yezîd Bestâmî'nin Hayatı İçin bk. Sülemî, *a.g.e.*, s. 67-84; Ebû Nuaym İsfahânî, *a.g.e.*, X, 33-42; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 531; Zehebî, *a.g.e.*, XIII, 86-89; Hanbelî, *a.g.e.*, II, 143-144
- 59 Fudayl b. İyâd'ın Hayatı İçin bk. Ebû Nuaym İsfahânî, *a.g.e.*, VIII, 84; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 134; İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 47-50; Zehebî, *a.g.e.*, VIII, 421-442; Askalânî, *a.g.e.*, VIII, 294; Hanbelî, *a.g.e.*, I, 361
- 60 Râbiatu'l-Basriyye'nin Hayatı İçin bk. İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 210; Askalânî, *a.g.e.*, VIII, 241-243; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dârü'l-İlmi'l-Melayin, II. bsm., Beyrut 1995-96, III, 10; Munâvî, *a.g.e.*, I, 200-204; Hanbelî, *a.g.e.*, I, 193
- 61 Semnûn el-Muhib'in Hayatı İçin bk. Sülemî, *a.g.e.*, s. 195-199; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, X, 309-312; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 407; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 140
- 62 Hâtem b. el-Asam'ın Hayatı İçin bk. Ebû Nuaym, *a.g.e.*, VIII, 73; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, IV, 16; Sülemî, *a.g.e.*, s. 91-97; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 393-394; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 26; Zehebî, *a.g.e.*, XI, 484-487; Attâr, *a.g.e.*, s. 321-330; Hucvîrî, *a.g.e.*, s. 214; Munâvî, *a.g.e.*, I, 180; Ziriklî, *a.g.e.*, II, 152
- 63 Şakik Belhî'nin Hayatı İçin bk. Sülemî, *a.g.e.*, s. 61-66; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, IV, 159; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 105; Zehebî, *a.g.e.*, IX, 313-316; Hanbelî, *a.g.e.*, I, 144; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 171
- 64 Hüseyin b. Mansûr'un Hayatı İçin bk. Sülemî, *a.g.e.*, s. 307-311; İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 140-146; Zehebî, *a.g.e.*, XIV, 313-354; Câmî, *a.g.e.*, s. 290-294; Munâvî, *a.g.e.*, I, 544-548
- 65 İbrâhim Havvâs'ın Hayatı İçin bk. Sülemî, *a.g.e.*, s. 284-287; Ebû Nuaym, *a.g.e.*, I, 325; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 411-412; Munâvî, *a.g.e.*, I, 328-333

sarfetmiş oldukları meşhur sözlerine yer vererek, bu sözlerinin îzahını da yapmaktadır. Kâşânî bâzan Mansûr'dan, Hallâc ismi ile de söz etmektedir.⁶⁶ Müellif, vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş olmasına ve bu hususu hemen hemen her vesîle ile dile getirmesine rağmen, işârî tefsirlerinde aynı oranda ve aynı titizlikte, zâhir ile bâtın arasındaki çizgiye de dikkat etmektedir. Hatta Kâşânî'nin, vahdet-i vücûd ekolü içerisinde bu hususa en çok dikkat eden ve bu hassâsiyetini defalarca ön plana çıkaran mutasavvıf olduğu da söylenebilir. Çünkü O, eserinin hem başında, hem sonunda, hem de bir çok tasavvufî îzahlarında, özellikle de tatbîk nev'inden yaptığı işârî tefsirleri esnasında, âyetin zâhir mânâsının esas olduğunu, bâtın tefsirin ise, amelî konularda mutlaka şerîata uygun olmasının lâzım geldiğini, kendisinin yaptığı te'vilin ise âyetin muhtemel mânâları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁷

Kâşânî, zâhir tefsir ile bâtın tefsiri birarada sunarak, akıllara zâhir ile bâtını mukâyese imkânı vermektedir. Ona göre esas olan zâhir mânâdır. Bâtın mânâ ise âyetin muhtemel mânâlarından biridir.

Kâşânî'nin, Kur'an ve hadîse sıkı sıkıya bağlı ve Ehl-i Sünnet inancına sahip olduğunu görmekteyiz. O, naklin (âyet ve hadis) dışındaki delilleri, kulpu kuvvetli olmayan şeyler olarak nitelemekte⁶⁸ ve *Cebriyye*, *Kaderiyye*, *Mu'tezile*, *Muattıla* ve *Dehriyye* gibi bir kısım Ehl-i Sünnet'e ters düşen fırkaları şiddetle tenkit etmektedir.⁶⁹ Kâşânî'nin kendisi açıkça belirtmemiş olsa da ifadelerinden hem ehli beyt taraftarı olduğu,⁷⁰ hem de sünnî olduğu anlaşılmaktadır. Kâşânî'nin gerek şeyhi Abdussamed en-Natanzî gerekse talebeleri Dâvûd el-Kayserî ve Baba Rükneddîn eş-Şirâzî'nin sünnî olmaları, ayrıca eserlerinde Şia'nın hilafına Hz. Ömer'den "Emîru'l-Mü'minîn" ve "Allah ondan râzı olsun" şeklinde hürmetle bahsetmiş olması⁷¹ O'nun sünnî olduğunun delilidir. Zemahşerî'den nakilde bulunurken onun îtizâlî hususlarını almadığını özel-

66 Bk. Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 552^a

67 Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 683^b

68 Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 1^b; Ergül, *a.g.e.*, II, 1-2

69 Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 10^b, 39^b; Ergül, *a.g.e.*, II, 41,152

70 Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 41^a; Ergül, *a.g.e.*, II, 159

71 Ergül, *a.g.e.*, II, 19, 425, 428, 429, 451, 455, 470, 480, 489

likle belirtmesi⁷² Kâşânî'nin, îtikâdî görüşlerin tefsire, tarafgirâne yansıtılması fikrine karşı olduğunu göstermektedir.

III. ESERLERİ

Kâşânî, İran'ın İlhanlı hâkimiyetinde bulunduğu yıllarda, İslam dünyasının büyük bir çoğunluğunun Moğol istilâsına mâruz kaldığı bir dönemde eserlerini kaleme almıştır. Tespit edebildiğimiz eserlerinin sayısı 35'tir. Bunların 13 adedi büyük hacimli kitap, 22 adedi ise küçük hacimli risâlelerdir. Eserlerinin neredeyse tamamı tasavvuf sahasına ait bulunmaktadır. Diğer alanlara ait olan eserlerinin de ağırlıklı konusu yine tasavvufla ilgilidir.

A. Kâşânî'nin Büyük Hacimli Eserleri:

1. Te'vilâtu'l-Kur'ân

Te'vilâtu'l-Kur'ân, İbnu'l-Arabî'ye izâfe edilerek *Tefsiru's-Şeyhi'l-Ekber* ismi ile basılan ve âyetlerin sâdece te'vil kısımlarının ele alındığı eserdir.⁷³

Kâşânî bu eseri, te'vil hakikatleri husûsunda *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil*'in muhtasarı olarak yazmıştır.⁷⁴ Nitekim her iki eser arasında tarafımızdan yapılan mukâyese sonucunda, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'ın, *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil*'in te'vil kısımları ile, cüzî bir kısım farklılıklar dışında neredeyse aynı olduğu görülmüştür. Hemen hemen bütün kaynaklar, Kâşânî'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân* isimli eserinden bahsetmektedir.⁷⁵

72 Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 1^b; Ergül, *a.g.e.*, II, 1-2

73 Ali Rıza Doksanyedi tarafından yapılmış olan *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'ın Türkçe tercemesi, Vehbi Güloğlu tarafından yayına hazırlanarak 1987 yılında Ankara Kadioğlu matbaasında basılmıştır.

74 Bk. Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 1^b; Ergül, *a.g.e.*, I, 59-61; Ergül, *a.g.e.*, II, 2-3

75 Fuveyhed, *a.g.e.*, I, 281; Ahmet Teymûr Paşa, *Fihrisu'l-Hizâneti't-Teymûriyye Esmâu'l-Müellifin*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1948, III, 201; Zirikli, *a.g.e.*, 350; Udnerevî, *a.g.e.*, s. 271; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin Ve Asâru'l-Musannifin*, İstanbul 1951, I, 567; Câmî, *a.g.e.*, s. 658; Vassâf, *a.g.e.*, I, 300; Râzî, Emin Ahmed, *Heft İklim*, (Thk. Cevâd Fâdıl), Tahran ts. II, 447; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 280

Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye* adlı eserinin mukaddimesinde, bu eserinden *Te'vilâtü'l-Kur'ânî'l-Hakîm* olarak bahseder.⁷⁶

Pierre Lory tarafından Kâşânî'nin bu eseri üzerine yapılmış olan *Les Commentaires Ésotériques Du Coran D'après Abd ar-Razzâq al-Qâshânî*, isimli Fransızca çalışma, Sadık Kılıç tarafından *Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri* ismi ile Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷⁷

Neal Robinson da bu eserle ilgili olarak, *Abd al-Razzâq al-Qâshânî's Comments on Sûra Nineteen*,⁷⁸ Roger Deladrière ise, *Les Niveaux De Conscience Selon L'exégèse D'al-Qâshânî* isimli birer makâle yayınlamışlardır.⁷⁹

1. a. Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın İbnu'l-Arabî'ye İzâfe Edilerek Basılması

Akademik çevrelerde eserin İbnu'l-Arabî'ye âit olduğuna dâir herhangi bir iddiada bulunulmamaktadır. Ancak, eserin defalarca İbnu'l-Arabî'ye nisbet edilerek basılmış olması, konunun tartışılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle konunun kısaca açıklanmasında yarar bulunmaktadır:

Eserin Kâşânî'ye âit olduğunu gösteren birçok delil bulunmaktadır: Kaynakların büyük bir çoğunluğunda *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Kâşânî'ye âit olarak zikredilmektedir. Eserin mahtût nüshalarının tamamında, eser Kâşânî'ye nisbet edilmektedir. Bu husus, yazma nüshalar üzerinde tarafımızdan yapılan inceleme sonucunda da açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır.

Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil fî Dekâiki't-Tenzîl* adlı eserinin mukaddimesinde, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli eserini, bu eserinin bir muhtasarı olarak yazdığını çok açık bir şekilde ifade etmektedir.⁸⁰ *Hakâiku't-Te'vil fî Dekâiki't-Tenzîl*'in te'vil kısımları ile, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın metni, bir kı-

76 Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye* (Thk. Abdulâl Şâhin) I. Baskı., Dâru'l-Menâr, Kahire 1992, s. 46

77 Bk. Lory, *Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri* (Trc. Sadık Kılıç), İnsan Yay., İstanbul 2001

78 Neal Robinson, *Abd al-Razzâq al-Qâshânî's Comments on Sûra Nineteen*, İslamochristiana, Roma 1991, XVII, 21-33

79 Roger Deladrière, *Les Niveaux De Conscience Selon L'exégèse D'al-Qâshânî*, Bulletin D'Études Orientales, Damas 1977, XXIX, 115-120

80 Bk. Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil fî Dekâiki't-Tenzîl*, Sül. Ktp., Sül. Koll., D. No. 113, vr. 1^b; Ergül, *a.g.e.*, I, 59-61; Ergül, *a.g.e.*, II, 2-3

sım farklılıklar dışında aynıdır. Bu husus eserin Kâşânî'ye âit olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır.

Kâşânî *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil*'in mukaddimesinde, Natanzî'yi şeyhi olarak nitelemekte ve bu eserini Şeyhi Abdussamed en-Natanzî'nin işareti ile yazdığını ifade etmektedir.⁸¹ Bu cümlelerden Natanzî'nin, Kâşânî'nin şeyhi olduğunu anlamaktayız. *Abdussamed Natanzî, İbnu'l-Arabî'nin şeyhi olmayıp Kâşânî'nin şeyhi olduğuna göre bu eserin de, İbu'l-Arabî'ye değil, Kâşânî'ye âit olduğu anlaşılmaktadır.* Eserin İbnu'l-Arabî'ye izâfe edilerek ilk defa Mısır'da İsmâil b. İbrâhim Muhammed tarafından 1283/1867 senesinde basılmasından yaklaşık olarak 81 yıl geçtikten sonra, bu eserin Kâşânî'ye âit olduğuna işaret eden Ahmed Teymûr Paşa'nın *Fihrisu'l-Hizâneti't-Teymûriyye* adlı eseri, 1948 yılında yine Mısır'da basılmıştır.

Birçok kaynak, eserin Kâşânî'ye âit olduğunu ve yanlışlıkla İbnu'l-Arabî'ye izâfe edildiğini açık bir şekilde belirtmelerine⁸² ve artık eserin İbn Arabî adına basılmasının yanlış olduğunu defalarca vurgulamalarına rağmen, yine de, son baskının (Beyrut 1968) yayıncılarını eski başlığı muhâfaza etmekten ve eserin İbn Arabî 638/1240)'ye âit olduğunda ısrar etmekten alıkoymamıştır.⁸³

Eserin Basıldığı Yer ve Târihleri:

Te'vilâtü'l-Kur'ân, Mısır'da Bulak Matbaasında İsmâil b. İbrâhim Muhammed tarafından 1283/1867; Hindistan'da 1291/1871 ve 1300/1883; Kahire'de el-Matbaatu'l-Meymeniyye'de 1317/1900 ve Beyrut'ta Dâru'l-Endelus'ta Mustafa Gâlib'in tahkikiyle 1968 yıllarında müteaddit defalar basılmıştır.

81 Bk. Kâşânî, *a.g.e.*, vr. 1^b; Ergül, *a.g.e.*, II, 2-3

82 Ahmed Teymur Paşa, *a.g.e.*, III, 201, 253; Ateş, *a.g.e.*, s. 204; Zehebi, *a.g.e.*, II, 401; Süleyman Uludağ, "İşâri Tefsîr" DİA, XXIII, 427; Zeki Duman; Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukattaa" DİA XVIII, 405

83 Lory, *a.g.e.*, s. 26; Zeki Duman; Mustafa Altundağ, "hurûf-ı mukataa" DİA XVIII, 408

1. b. Te'vilâtu'l-Kur'ân'ın Şerhleri

Te'vilâtu'l-Kur'ân'ın bâzı sûrelerinin şerhleri bulunmaktadır:

1.Şerhu'l-Besmele Mine't-Te'vilâti'l-Kâşâniyye (Te'vilâtu'l-Kur'ân'dan Besmele Sûresinin Şerhi): Bu şerhin müellifi Dâvûd el-Kayserî (751/1350)'dir.⁸⁴

II. Terceme-i Te'vilât-ı Kâşânî der Âyet-i Kerîme-i veş-Şems (Te'vilâtu'l-Kur'ân'dan veş-Şems sûresinin Farsça tercemesi) Muhammed b. Şerîf el-Hüseynî tarafından Farsçaya terceme edilen bu eser, 1206 senesinde Şah Alem Hoca tarafından istinsah edilmiştir.⁸⁵

2. Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil

Kâşânî'nin tefsire ait eseridir. Eserde, her âyet lügat, îrâb, me'ânî ve beyan, tefsir ve te'vil olmak üzere, beş bölüm halinde ele alınmıştır. Eser mahtût olup, kütüphânelerde birçok nüshası bulunmaktadır.

Müellifin tefsirle ilgili iki ayrı eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil*, diğeri ise, bunun muhtasarı olan *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı eseridir. Önce *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* tertibinde Kehf sûresini yazmış, ancak daha sonra bunu bitirmeden, Te'vilât'ı tamamlamış, daha sonra tekrar *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* adlı eserine dönerek, bu eserini tamamlamıştır.

Kâşânî adı geçen eserini, 729/1329 senesinde Tebriz'de Reşîdüddin Fazlullah b. Ebî'l-Hayr tarafından yaptırılan Rab-i Reşîdî hânkâhında tamamlamış ve hânkâh sâhibinin büyük oğlu Gıyâseddin Muhammed'e ithaf etmiştir.

Kâşânî hakkında verilen bilgiler incelendiğinde, gerek kaynakların, gerekse yerli ve yabancı araştırmacıların, müellifin *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* adlı eserinden haberdar olmadıkları ve bu sebeple incelemelerini, bilgi ve belgelerini bu eserin bir muhtasarı olan

84 Eserin Bulunduğu Kütüphâneler:

1. Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt Koll. Nr. 517 2. Sül. Ktp. Esad Ef. Koll. Nr. 1693 3. Sül. Ktp. Hekimoğlu. Koll. Nr. 49 4. Sül. Ktp. Carullah Ef. Koll. Nr. 206 5. Sül. Ktp. Damad İbrahim Paşa. Koll. Nr. 116'da kayıtlı bulunmaktadır.

85 Bu eser, Sül. Ktp. Reşid Ef. Koll. No: 372'de kayıtlı bulunmaktadır.

Te'vilâtu'l-Kur'ân üzerinde şekillendirdikleri anlaşılmaktadır. Brockelmann, müellifin *Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl* adlı eserinin bulunduğu Süleymâniye kütüphanesindeki kayıt numarasını, *Te'vilâtu'l-Kur'ân* olarak vermektedir.

Kâşânî'nin *Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl* adlı eseri, tarafımızdan yapılan “*Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vîl fî Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin I. Cildinin Tahkîk ve Tahrîci*” isimli iki ciltlik doktora çalışması ile ilim dünyasına tanıtılmaya çalışılmıştır.

3. İstîlâhâtu's-Sûfiyye

Kâşânî *İstîlâhâtu's-Sûfiyye* adlı eserinin mukaddimesinde, bu eseri *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* adlı eserinin müsveddesi tamamlandıktan sonra, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem* ve *Te'vilâtu'l-Kur'ânî'l-Hakîm* adlı eserlerinde geçen ıstîlâhları açıklamak üzere, iki kısım hâlinde tertib ettiğini, birinci kısmın ıstîlâhlar, ikinci kısmın ise bunların teferruatı ile ilgili olduğunu belirtmektedir.⁸⁶

Kâşânî, bu eserini, Ebû Saîd Bahâdır Han'ın veziri Hoca Gıyâseddin Muhammed'e ithaf etmiştir. Kaynakların ekseriyeti, bu eserin Kâşânî'ye âit olduğunu bildirmektedir.⁸⁷

Eserin Basıldığı Yer ve Târihleri :

İstîlâhâtu's-Sûfiyye, ilk olarak Aloys Sprenger tarafından tahkik edilerek, *Senetu's-Sermediyye* risâlesinin metniyle birlikte *İstîlâhâtu's-Sûfiyye maa Risâle Nisbeti's-Sermediyye* ismiyle Calcutta'da 1845 yılında yayınlanmıştır. Daha sonra bu eser aynı isimle Lahore'de 1974 yılında tekrar basılmıştır.

86 Kâşânî, *İstîlâhâtu's-Sûfiyye* (Thk. Abdulâl Şâhin) I. Baskı., Dâru'l-Menâr, Kahire 1992, s. 46

87 Zirikli, *a.g.e.*, III, 350 ; Udnerevi, *a.g.e.*, s. 271 ; Bağdâtî, *a.g.e.*, I, 567 ; Câmî, *a.g.e.*, s. 658 ; Râzî, *a.g.e.*, II, 447 ; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 280; Abdürrahman Ferfûr; Muhammed Mutî' Hâfız, *el-Müntekâ min Mahtûtâtî Ma'hedi'l-Bîrûnî li'd-Dirâsâti's-Şarkiyye bi Taşkend*, Merkezu Cum'ati'l-Mâcid, Dubai 1995/1416, s. 81

Istîlâhâtü's-Sûfiyye müstakil olarak ilk defa Flügel tarafından 1915'de;⁸⁸ daha sonra Abdullatif Muhammed tahkikiyle, 1977'de Kahire'de; daha sonra Dr. Muhammed Kemal İbrahim Ca'fer, İlham Muhammed Halil ve Fevzi Fuad Ali Yusuf tahkikiyle, Kahire'de 198'de; yine Kahire'de 1981 yılında Muhammed Kemal Ca'fer tahkikiyle; 1984'te Mahmut Abdulhalık tahkikiyle Kahire'de; London Octagon Press tarafından 1991'de; Abdu'l-Al Şâhin tahkikiyle, Kahire'de 1992'de; Muvaffak Fevzi el-Cebr tahkikiyle, Dımeşk'te h.1415 m. 1995'te; Muvaffak Fevzi el-Cebr tahkikiyle, Dımeşk'te 1995'te; Muvaffak Fevzi el-Cebr tahkikiyle, Beyrut'ta ve Hâfız Muhammed Veliyüddin Farukî⁸⁹ tarafından târihsiz olarak; ayrıca eser, Ahmed en-Nakşibendî el-Hâlidî adına *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Mucemu Kelimâti's-Sûfiyye* adıyla 1997'de Beyrut'ta basılmıştır.⁹⁰

Keşfu'z-Zunûn'da, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*'ye Şemsuddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî (ö.834/1431) tarafından tâlikat yazıldığı, Haydar b. Alî b. Haydar el-Alevî el-Amilî tarafından ise, bir başka tertiple özetlendiği ifade edilmektedir.⁹¹

3. a. Hâşiye alâ *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*

Abdurrahim b. Şemsuddin et-Tebrizî tarafından *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*'ye bir hâşiye yazılmıştır.⁹²

3. b. Dictionary of The Technical Terms of The Sufis

Kâşânî'nin *Istîlâhâtü's-Sûfiyyesi*, Aloys Sprenger tarafından Arapça metniyle mukâyese edilmek suretiyle tahkik edilerek, 1981 tarihinde Lahor'da, Mübarek Ali tarafından, aynı müellifin *Nisbetu's-Sermediyye* risâlesi ile birlikte yayınlanmıştır.⁹³

88 Bk. Mecîd Hâdîzâde, *Mecmûa-i Resâil ve Musannefât (Kâşânîname)*, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1380, s.166.

89 Bk. Hâdîzâde, a.g.e., s.166.

90 Bk. Hâdîzâde, a.g.e., s.166.

91 Hacı Halîfe, a.g.e., I, 106 ve 336; Hacı Halîfe, a.g.e., II, 1263

92 Bu eser, Süil. Ktp. Halet Ef. Koll. No: 316'da kayıtlı bulunmaktadır.

93 Bu eser, İRCİCA Ktp. No: 7791'de kayıtlı bulunmaktadır.

3. c. A Glossary of Sufi Technical Terms

Istîlâhâtü's-Sûfiyye'nin Dr Nabil Safvat tarafından yapılan ingilizceye tercemesi, David Pendlebury tarafından tahkik edilerek, 1991 târihinde Londra'da Octogon Press tarafından Arapça metniyle birlikte basılmıştır.⁹⁴

3. d. Terceme-i Istîlâhât-i Sûfiyye (Ferheng-i Istîlâhât-ı İrfân ve Tasavvuf)

Muhammed Hâcevî tarafından Farsça'ya terceme edilen eser, Tahran'da İntişârât-ı Mevlâ'da 1372/1414 senesinde 161 sahîfe olarak basılmıştır.

4. Şerhu Fusûsi'l-Hikem

İbnu'l-Arabî'nin *Fusûsi'l-Hikem* adlı eserinin Kâşânî tarafından yapılan şerhidir. Bu eser, *Fusûs* şerhleri içerisinde mümtaz bir yere sâhip bulunmaktadır.⁹⁵

Afîfî'ye göre *Fusûs* şerhleri içerisinde en değerli olanların başında Kâşânî, Konevî ve Câmî'nin şerhleri gelmektedir.⁹⁶ Birçok kaynakta Kâşânî'nin bu eserinden bahsedilmektedir.⁹⁷

94 Bu eser, İSAM Ktp. No. 14311'de kayıtlı bulunmaktadır.

95 Bu eserle ilgili olarak Abdurrahim Alkış tarafından 2008 yılında Maramara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı bünyesinde Abdurrezzâk Kâşânî ve "Şerhu Fusûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli isimli doktora çalışması yapılmıştır.

96 Afîfî, *a.g.e.*, s. 45

97 Câmî, *a.g.e.*, s. 658; Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, I, 106 ve 336; agm, *a.g.e.*, II, 1263; Yûsuf Elyân Serkis, *Mu'cemu'l- Matbûati'l- Arabiyye ve'l-Mua'rrebe*, Matbaat-u Serkis, Kahire 1928, I, 1486; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut ts., V, 215; Zirikli, *a.g.e.*, III, 350; Udnerevi, *a.g.e.*, s. 271; Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Vassâf, *a.g.e.*, I, 300; Râzî, *a.g.e.*, II, 447; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 281; *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, Kahire'de Matbaatu'z-Zahire'de 1309/1891; Mısır'da Tolun matbaasında 1309/1891; Mısır'da el-Matbaatu'l-Meymeniyeye'de 1321/1903; Mısır'da Mustafa el-Bâbî el-Halebî matbaasında 1321/1903; El-Matbaatu'l-Meymeniyeye'de 1321/1903; Mısır'da Mustafa el-Bâbî el-Halebî matbaasında 1966 yıllarında birçok defa basılmıştır.

5. Şerhu Menâzili's-Sâirîn⁹⁸

6. Raşhu'z-Zulâl fî Şerhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne Erbâbi'l-Ezvâk ve'l-Ahvâl⁹⁹

7. Letâifu'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-Efhâm¹⁰⁰

- 98 Ebû İsmâil Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin tasavvufî istilâhları konu alan *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserine, Kâşânî tarafından yazılan şerhtir. Kaynakların birçoğu Kâşânî'nin bu eserine yer vermektedir. Bk. Câmî, *a.g.e.*, s. 658; Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, I, 106 ve 336; agm, *a.g.e.*, II, 1263; Serkis, *a.g.e.*, I, 1486; Kehhale, *a.g.e.*, V, 215; Zirikli, *a.g.e.*, III, 350; Üdneravi, *a.g.e.*, s. 271; Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Râzî, *a.g.e.*, II, 447; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 280 (Brockelmann, Kâşânî'nin bu eserinin ne kütüphanelerde bulunan nüshalarından, ne de matbû nüshalarından bahsetmemektedir. Ancak *Istilâhâtü's-Sûfiyye* adlı eserinden bahsederken bu eserinin adından söz etmektedir.) Ebû İsmâil Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin tasavvufî istilâhları konu alan *Menâzilu's-Sâirîn* adlı eserine, Kâşânî tarafından yazılan şerhtir. *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, Alî Şirvânî tahkikiyle, Tahran'da İntişârât-ı Zehrâ'da ve Muhsin Bidâr Fer'in tahkikiyle, İntişârât-ı Bidâr'da târihsiz olarak, ayrıca Beyrut'ta Dâru'l-Müçtebâ'da 1995 yılında basılmıştır. Eser Ahmed Hoşnûvîs tarafından Farsça özetlenerek, *Âyin-i Rehrevân: Tellûs-i Menâzili's-Sâirîn* ismiyle Tahran'da 1337 yılında basılmıştır. Bk. S. Uludağ, *Kâşânî md.* T.D.V. İ.A, XXV, 6
- 99 Kâşânî'nin istilâhlara dâir bir başka eseridir. Bu eser Kahire'de 1995'te, Beyrut'ta da 2005'de basılmıştır. *Raşhu'z-Zulâl fî Şerhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne Erbâbi'l-Ezvâk ve'l-Ahvâl*, Kahire'de el-Mektebetü'l-Ezheriyye'de 1995 yılında yayınlanmıştır. (Bu eser, Rize İl Halk Ktp. Gnl. Koll. Nr. 4230'da kayıtlı bulunmaktadır.) Ayrıca Âsim İbrâhîm Keyyâlî tarafından, 2005'te Beyrut'ta, *Istilâhatü's-Sûfiyye ve Yelîhâ Raşhü'z-Zulâl fî Şerhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne Erbâbi'l-Ezvâk ve'l-Ahvâl* adı altında *Istilâhatü's-Sûfiyye* ile birlikte Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye'de yayınlamıştır. Bir kısım kaynaklarda Kâşânî'nin bu eserine yer verilmektedir. Bk. Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Zirikli, *a.g.e.*, III, 350; Kehhale, *a.g.e.*, V, 215
- 100 Tasavvuf istilâhları konusunda yazılmış Kâşânî'nin bir başka eseridir. Brockelmann, bu eserin ismini, Latâif al- İ'lâm şeklinde vermektedir. (Brockelmann, *a.g.e.*, II, 281). Bir kısım kaynaklar Kâşânî'nin bu eserinden bahsetmektedir. Bk. Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Zirikli, *a.g.e.*, III, 350; Kehhale, *a.g.e.*, V, s. 215; Brockelmann, *a.g.e.*, II, 281; Bazı kaynaklarda bu eserin ismi *Letâifu'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-İlhâm* şeklinde de geçmektedir. Bk. Sül. Ktp. Lâlâ İsmâil Paşa Koll. Nr. 122; Sül. Ktp. Şehîd Alî Paşa koll. Nr. 1334; Ekrem Demirli'nin Tasavvuf Sözlüğü, Abdurrezzak Kâşânî ismiyle Türkçe'ye çevirdiği eser, İz Yayıncılık tarafından 2004 yılında İstanbul'da basılmıştır. Osmanlıca'ya çevrilmiş olan bu eser (Sül. Ktp. Lala İsmail Paşa koll. Nr. 122'de kayıtlı bulunmaktadır) üzerine Ercan Alkan tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'nda 2002 tarihinde "Letâifu'l-A'lâm fî İşâreti Ehli'l-İlhâm Adlı Tasavvuf Terimleri Sözlüğü ve Mütercimi Bilinmeyen

8. Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader¹⁰¹**9. Keşfu Vucûhi'l-Gurr li- Me'ânî Nazmî'd-Dürr**¹⁰²**10. Tuhfetu'l-İhvân fi Hasâisi'l-Fityân**¹⁰³

Tercümesi" isimli yüksek lisans tezi yapılmıştır. Kâşânî'nin adı geçen eseri, Saîd Abdulfettah tarafından tahkik edilerek, *Letâifu'l-Îlâm fi İşârâti Ehli'l-Efham (Mu'cemu Mustalâhâti's-Sûfiyye)* ismiyle, II cilt hâlinde 1996 senesinde Kahire'de, Mecîd Hâdizâde tarafından 2000 yılında Tahrân'da, Âsım İbrâhîm Keyyâlî tarafından 2004 yılında Beyrût'ta, Ahmed Abdürrahim Sâiyih, Tevfik Alî Vehbe ve Âmir Neccâr tarafından 2005 yılında Kâhire'de basılmıştır.

- 101 Kâşânî'nin kazâ ve kader kavramları konusunda yazdığı eseridir. Bk. Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Zirikli, *a.g.e.*, III, 350; Ferfûr; Hâfız, *a.g.e.*, s. 73; Kâşânî'nin bu eseri, Stanislas Guyard tarafından *Trâité Sur La Predestination et le Libre Arbitre, Précédé de Quarante Hadiths* ismiyle Fransızcaya terceme edilerek, ilk önce 1873 yılında Journal Asiatique'de yayınlanmış, daha sonra Paris- Sindbad'ta 1978 yılında basılmıştır. Arapça metni 25 sahife, Fransızca metni ise, 114 sahifedir. 1981 tarihinde Ahmed Von Denffer tarafından bu metin yeniden incelenmiştir. Bk. Sarton, *a.g.e.*, III, 627; Bk. Hâdizâde, *a.g.e.*, s. 567-593; Risâle fi'l-Kazâ ve'l-kader, ilk kez 1873-1879 yılları arasında Journal Asiatic'de basılmıştır. Bu eser, Gérard Leconte tarafından, hem biyografik bir deneme, hem de konu ile ilgili 40 hadisin Fransızca tercemesini içeren yeni bir baskı ile sunulmuştur. Eser, ayrıca *Mecmua-i Resâil ve Müsannafât (Kâşânî'nâme)* içerisinde de yayınlanmıştır.
- 102 İbnu'l-Fârid (632/1235)'in Tâiyyetu'l-Kübrâ isimli 700 beyitten oluşan kasidesine Kâşânî'nin yazdığı şerhtir. Bu eser, Şerhu't-Tâiyye ve Şerhu Nazmî's-Sülûk olarak da isimlendirilmektedir. Bir kısım kaynaklar Kâşânî'nin bu eserinden bahsetmektedir. Bk. Kehhale, *a.g.e.*, V, 215; Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Zirikli, *a.g.e.*, III, 350; Nefahât ve Keşfu'z-Zunûn, müellifin bu eserinden söz etmemektedirler. *Keşfu Vucûhi'l-Gurr li- Me'ânî Nazmî'd-Dürr*, Kahire el-Matbatu'l-Hayriyye'de 1310/1892; Kahire'de el-Matbatu'l-Ezheriyye'de 1319/1901; Kahire'de el-Matbatu'l-Ezheriyye'de 1320/1902 yıllarında birçok kez basılmıştır.
- 103 Kâşânî eserin mukaddimesinde, Şeyh Alî b. Yahyâ b. Muhammed b. eş-Şeyh Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî'nin, kendisinden fütüvve konusunda bir risâle yazmasını talep etmesi üzerine yazdığı bu eserini, Tuhfetu'l-İhvân fi Hasâisi'l-Fityân olarak isimlendirdiğini, bir mukaddime, on bâb ve bir hâtime şeklinde tertib ettiğini belirtmektedir. Kâşânî, *a.g.e.*, (Seyyid Muhammed Dâmâdî'nin Takdiminden), s. 46; Bu kitap Farsça metni ile birlikte Seyyid Muhammed Dâmâdî'nin tashih ve tâliki ile Tahrân'da 1369/1949 senesinde basılmıştır. Muhammed Dâmâdî'nin tashih ederek, tâlik yazdığı bu eserin birinci baskısı, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî tarafından 1369/1949 senesinde yayınlanmıştır. (Bu matbû nüsha, İSAM. Ktp. Gnl. Koll. Nr. 41793'te kayıtlı bulunmaktadır). Bk. Kâşânî, *a.g.e.*, (Seyyid Muhammed Damadî'nin takdiminden), s. 35; Eser, ayrıca *Mecmua-i Resâil ve Müsannafât (Kâşânî'nâme)* içerisinde de yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, *a.g.e.*, s. 525-564

11. Tuhfetu'l-İhvân¹⁰⁴

12. Tahliyetü'l-Ervâh bi -Hakâiki'l-İncâh¹⁰⁵

13. Tezkiyetü'l-Ervâh an Mevânî'l-İflâh¹⁰⁶

B. Kâşânî'nin Küçük Hacimli Eserleri (Risâleleri):

1. Hilyetü'l-Ebdâl¹⁰⁷

2. Tâlikat alâ Kasîdeti İbni'l-Fârid:¹⁰⁸

3. Risâle fî Beyâni Kühni'l-Fütüvve (Cevâbu Suâlin an Kühni'l-Fütüvve)¹⁰⁹

- 104 Kâşânî'nin yukarıda belirtilen aynı isimdeki eserinin kendisi tarafından yapılan Farsça tercemesidir. Bu eser, 1352/1933 senesinde Tahran'da Murtazâ Sarrâf'ın tashihi ile Resâil-i Civânmerd mecmûası içerisinde basılmıştır. Bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* (Muhsin Bidar Fer'in *takdiminden*) s. 26; Eser, ayrıca Mecîd Hâdizâde tarafından *Mecmua-i Resâil ve Müsannafât (Kâşânî'nâme)* adlı eseri içerisinde de yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, a.g.e., s. 467-519
- 105 Kâşânî bu eserinde varlık, yokluk, mâhiyet, cevher, cüz ve küll, mevcûd, hareket ve sâkinlik, zaman, Güneş, Ay ve Dünya'nın dönüşleri, bunların birbirleri ile olan alış-verişleri, Dünyânın yuvarlak oluşu ve dönmesi, diğer gezegenler, Anâsir -ı Erbaa: yer, su, ateş ve havâ, ilm-i ilâhî, Allah'ın zat ve sıfatları gibi konuları geniş bir şekilde ele almaktadır. Bk. Kâşânî, *Tahliyetü'l-Ervâh bi -Hakâiki'l-İncâh*, Sül. Ktp. Düğümlü Baba Koll. nr. 382, vr. 114*; Söz konusu eser, Alî Evcebî'nin tahkiki ile Tahran'da 1384/1964 yılında Mirâs-ı Mektûb yayınları arasında yayınlanmıştır. Sül. Ktp. Düğümlü Baba Koll. Nr. 382: 114a-154b varakları arasında yer almaktadır.
- 106 Eser, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmet paşa Koll. Nr. 1371'de kayıtlı bulunmaktadır. Brockelmann, bu eserin yerini Fâtih, nr. 2595 olarak bildirmektedir.
- 107 Eserin Bulunduğu Kütüphâne: Maktabat Dâr al- Ulûm al- İslâmiya Pesawerki Fihristi Kutub, Nr. 1773 (10), Pesawer. Bk. Brockelmann, a.g.e., II, 281; Fihrist-i Kütübhanê-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, XII, 173, (54 risâleden mürekkep bir mecmûa içerisinde yer almakta olup, Arapça yazılmıştır) Tahran. Bk. Kâşânî, *Tuhfetu'l-İhvân fî Hasâisi'l-Fityân* (Seyyid Muhammed Damadî'nin takdiminden), s. 15; Mecîd Hâdizâde bu eserin Kâşânî'ye ait olmadığını belirtmektedir. Bkz. Mecîd Hâdizâde, a.g.e., s. 198
- 108 Kâşânî'nin, İbnu'l-Fârid'in *Şerhu't-Tâiyye'* sine yazdığı Farsça tâlikat. Bu eser Molla Bey tarafından tahkik edilmiştir. Eser, *Sül. Ktp. Haşim Paşa Koll.* Nr. 30'da kayıtlı bulunmaktadır.
- 109 Eserin başında, bir kısım mutasavvıfların Kemâleddin Abdurrezzâk Kâşânî'den, (كنه الفتوة نورُ حدقة النبوة) sözünün mânasını sorduklarını, Kâşânî'nin ise bu soruya “ Bil ki, fütüvvet, insanî nefsin bütün ahlakî faziletlerle ittisaf ederek

4. Şerhu Suâli Kümeyl b. Ziyâd an Alî (r.a.) ve Cevâbuhu anhu [Kümeyl'in Hz. Alî (r.a.)'den Hakâik'a Dâir Suâlleri]¹¹⁰

olgunlaşmasıdır..." şeklinde cevap verdiği ifade edilmektedir. Bk. Kâşânî, *Risâle fi Beyâni Künhi'l-Fütüvve*, Sül. Ktp. Ayasofya Koll. No: 4875, vr. 83b; Eserin Mahtût Nüshalarının Bulunduğu Kütüphaneler: 1. Sül. Ktp. Ayasofya Koll. Nr. 4875: Çeşitli risâlelerden oluşan mecmua şeklindedir. 83b-84a varakları arasında yer almaktadır. Bu mecmûada Kâşânî'nin *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader* adlı eseri de bulunmaktadır. 2. Sül. Ktp. Carullah Ef. Koll. Nr. 2054. 3. Sül. Ktp. Musalla Medresesi Koll. Nr. 4875

- 110 Eserin Mahtût Nüshalarının Bulunduğu Kütüphaneler: 1. Sül. Ktp. Beşir Ağa Koll. Nr. 91 2. Sül. Ktp. Damad İbrahim Paşa Koll. Nr. 395 3. Sül. Ktp. Halet Ef. Koll. Nr. 797 4. Sül. Ktp. Pertev Paşa Koll. Nr. 607 5. Sül. Ktp. Pertev Paşa Koll. Nr. 615 6. Sül. Ktp. Pertev Paşa Koll. Nr. 617 7. Sül. Ktp. Carullah Ef. Koll. Nr. 2054 8. Sül. Ktp. Carullah Ef. Koll. Nr. 125 9. Sül. Ktp. Kadızade Burhaneddin Koll. Nr. 279 10. Sül. Ktp. Esat Ef. Koll. Nr. 3793; Mustafa Efendi tarafından Kümeyl'in Hz Ali (r.a.)'den Hakâik'a Dâir Suâlleri adıyla Osmanlıcaya terceme edilmiş olan bu eser, 1285/1868 senesinde Tasvîr-i Efkâr Matbaasında basılmıştır. Mustafa Efendi bu eseri Türkçeye terceme ederken aynı zamanda bir nevî şerhetmiştir. Bu eserin tamamı 39 sahîfe olup, bunun 13 sahîfesi, Kâşânî'nin sözü edilen eserinin şerhine; 32. sahîfeye kadar olan kısmı, İbnu'l-Arabî'nin "*Futûhât-ı Mekkiyye*"sinde yer alan "Şuyûh" bâbının tercemesine; geri kalan kısmı ise, Necmeddin-i Kübrâ'nın "*Usûl-i Aşere*"sinin muhtasar tercemesine âit bulunmaktadır. Mustafa Efendi kitabın girişinde, 13 sahîfelik yukarıda adı geçen eserin Kâşânî'ye âit olduğunu belirtmektedir. Bk. Kâşânî, *Risâletü Suâli Kümeyl fi'l-Hakâik* (Trc. Mustafa Efendi, Kümeyl'in Hz. Alî'den Hakâik'e Dâir Suâlleri), *Tasvîr-i Efkâr Matbaası*, ş.y., 1285, s. 2; Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil fi Dekâiki't-Tenzil* adlı eserinde, "et-Tufûh" kelimesinin, taşmak mânasına geldiğini ve Hz. Alî'nin Kümeyl b. Ziyâd (Kümeyl b. Ziyâd'ın Hayatı İçin bk. Zirikli, a.g.e., V, 234) (82/701)'a verdiği "Benden taşan şey, sana sızmaktadır" cevâbıyla buna işaret ettiğini belirtmektedir. k. Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vil Fi Dekâiki't-Tenzil*, vr.160a; Ergül, a.g.e., II, 563; Kâşânî'nin sözü edilen bu eserinin Mustafa Efendi tarafından yapılan şerh ve tercemesi, İstanbul Tasvîr-i Efkâr Matbaasında 1285/1868 senesinde basılmıştır. Bu eserin matbû nüshaları Marmara Üniv. İlah. Fak. Ktp. Nr. 102; Marmara Üniv. İlah. Fak. Ktp. Nr. 1488; Sül. Ktp. Dügümlü Baba Koll. Nr. 266; Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdayi Ef. Koll. Nr. 415'te kayıtlı bulunmaktadır. Kümeyl'in hadîsinin şerhi, *Fasilnâme-i Rehnâmûn Harîf -u Şitâ'nın* sonunda 41-45. sahîfeleri arasında küçük bir risâle şeklinde Tahran'da 1381/1962 yılında basılmıştır. Bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn* (Muhsin Bidâr Fer'in Takdiminden), s. 27

5. Risâle fi Beyâni Mikdârîs-Seneti's-Sermediyye ve Tâyini'l-Eyyâmî'l-Îlâhiyye¹¹¹**6. Risâle fi "Rabbî Erini Enzuru İleyke"¹¹²****7. Fevâidu Şeyh Kemâleddin Abdurrezzak¹¹³**

- 111 Kâşânî bu risâlesinde zaman kavramını, kendisine has bir üslupla ele almakta, ilâhî zatın hakîkatî ile irtibatlandırmaktadır. Müellif Zat-ı İlâhî'nin tenezzül mertebelerini izah ederek, bu tenezzül mertebelerindeki imtidâd (zaman) ın izâfî durumlarına işaret etmekte; sonuçta bu zatın, vasfî taayyünâtı cihetiyle, esmâî imtidâda; esmâî imtidâdın ise, rubûbiyet imtidâdına ayrıldığı ve buna dehr denildiğini; bunun felekî devirler sürecinde ise benzerinin mutlak zaman olduğunu belirtmekte ve güneşin hareket noktasını esas alarak, bu nokta îtibâriyle dönüş sürecine göre sene, ay, hafta ve gün târifi yapmaktadır. Bk. Kâşânî, *Risâle fi Beyâni Mikdârî's-Seneti's-Sermediyye ve Tâyini'l-Eyyâmî'l-Îlâhiyye*, Sül. Ktp. Şehit Ali Paşa Koll. Nr. 1342, vr. 402^b: Risâlelerden oluşan mecmûa şeklindedir. Eserin Mahtût Nüshalarının Bulunduğu Kütüphaneler: 1). Sül. Ktp. Şehit Ali Paşa Koll. Nr. 1342: Risâlelerden oluşan mecmua şeklindedir. 402b-403b varakları arasında yer almaktadır. 2). Sül. Ktp. Şehit Ali Paşa Koll. Nr. 1364. 3). (Şâm) Zâhiriyye Ktp., Nr. 5258: 89-93 varakları arasında yer almaktadır. Bk. Muhammed Riyâd Mâlih, Fehresu Mahtûtâtî Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye, Dimaşk: 1978, I, 213-214; Eser, Mecîd Hâdizâde tarafından *Mecmua-i Resâil ve Müsannafât (Kâşânî'nâme)* adlı eseri içerisinde yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, a.g.e.,s. 597-603; Abdurrahim ALKİŞ'in bu eserle ilgili olarak "Sermediyyet ve Abdurrezzâk-ı Kâşânî'nin *Risâle fi Beyâni Mikdârî's-Seneti's-Sermediyye ve Ta'yîni Eyyâmî'l-Îlâhiyye İsimli Eseri*" adlı bir makâlesi bulunmaktadır (MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36 (2009/1), 207-235).
- 112 Kâşânî'nin, (A'râf,7/143) âyeti ile ilgili olarak yaptığı tasavvufî izahıdır. Eserin Mahtût Nüshasının Bulunduğu Kütüphâne: Sül. Ktp. Hacı Mahmud Ef. Koll. Nr. 2415: Çeşitli risâlelerden oluşan mecmua içerisinde, 14b-15b varakları arasında yer almaktadır.
- 113 Kâşânî'nin hayır ve şer mefhumlarını tasavvufî açıdan değerlendirdiği Farsça bir risâlesidir. Bu eser, *Risâle fi'l-Fevâid ve Risâle der Hikmet* ismiyle de kütüphâne kayıtlarında yer almaktadır. Bk. Eserin Mahtût Nüshalarının Bulunduğu Kütüphaneler: 1. Sül. Ktp. Esat Ef. Koll. Nr. 3781: Çeşitli risâlelerden oluşan mecmûa şeklinde olup, 121a-124a varakları arasında yer almaktadır. 2. Sül. Ktp. Reşid Ef. Koll. Nr. 450: Çeşitli risâlelerden oluşan mecmua şeklinde olup, 57b-59b varakları arasında yer almaktadır. Kütüphâne katalogunda *Risâle der Hilkat-i Mutezâdde* ismiyle kayıtlı bulunmaktadır. 3. (Şâm) Zâhiriyye Ktp. Nr. 5258: 89-93 varakları arasında yer almaktadır. Bk. Mâlih, a.g.e., II, 417-418; Eser, Mecîd Hâdizâde tarafından *Mecmua-i Resâil ve Müsannafât (Kâşânî'nâme)* adlı eseri içerisinde yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, a.g.e., s. 439-463

8. er-Risâletü'n-Nûriyye:¹¹⁴**9. Şerhu Bânet Suâd¹¹⁵****10. Şerhu Mevâkii'n-Nucûm¹¹⁶****11. Kasîdetân fî Medhi Üveys Bahâdır Han¹¹⁷****12. Min Tetimmeti Dîvânî'l-Kâşânî¹¹⁸****13. Şerhu Tahmîsi Kasîdeti'l-Bürde li Nâsıriddin¹¹⁹****14. Umdetü's-Sûfiyye¹²⁰****15. Risâle fî't-Tasavvuf¹²¹**

114 Kâşânî'nin, (Nûr,24/35) âyeti ile ilgili olarak yaptığı tasavvufî te'vîlidir. Eserin Mahtût Nüshasının Bulunduğu Kütüphâne: (Şâm) Zâhiriyye Ktp. Nr. 5258: 93-96 varakları arasında yer almaktadır. Bk. Mâlih, *a.g.e.*, I, 730

115 Eser, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmet Paşa Koll. Nr. 1352'de kayıtlı bulunmaktadır.

116 (Şâm) Zâhiriyye Ktp. Nr. 1500'de kayıtlı bulunan eser, 385 varaktan ibarettir. Bk. Mâlih, *a.g.e.*, II, 216-217

117 Kâşânî'nin, İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd Bahâdır Han'ı methettiği kasidesidir. Eser, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmet Paşa Koll. Nr. 1589'de kayıtlı bulunmaktadır. Brockelmann, bu eserin ismini vermeden, Kâşânî'nin bu numarada bir eserinin bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Brockelmann, *a.g.e.*, II, 281

118 Eser Farsça olup, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmet Paşa Koll. Nr. 1589'de kayıtlı bulunmaktadır. Eser, Mecîd Hâdizâde tarafından *Mecmua-i Resâil ve Mûsannafât (Kâşânînâme)* adlı eseri içerisinde yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, *a.g.e.*, s. 725-736

119 Eser, Köprülü Ktp. Fazıl Ahmet Paşa Koll. Nr. 1352'de kayıtlı bulunmaktadır.

120 Mevlânâ Müzesi Ktp. Nr. 5020'de kayıtlı bulunan eser, 59^b 69^a varakları arasında yer almaktadır. Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, TTK Yayınları, 1972, III, 278-279

121 Sül. Ktp. Reşid Ef. Koll. Nr. 1058'de kayıtlı bulunan eser, risâlelerden oluşan mecmûa şeklinde olup, 77^a-78^a varakları arasında yer almakta olan Farsça bir risâledir.

16. Istilâhât-ı Meşâyih der Zıkr-i Esâmi-i Âşık -ı Mâşûk¹²²

17. Risâle fi Kavlihi (s.a.) “er-Râhimûne Yerhamuhumu’r-Rahmân”¹²³

18. Hulâsatu’t-Tedbîr fî Riâseti’l-Vezîr¹²⁴

19. el-Mebde’ ve’l-Ma’âd¹²⁵

20. Şeyh Rükneddin’e Mektûb ve Cevâbı¹²⁶

21. Şerhu Hams Ebyât li Şeyh-i Ekber¹²⁷

- 122 Eser, Köprülü Ktp. Ali Emîrî Koll. Nr. 189’da kayıtlı bulunan Farsça bir risâledir.
- 123 Kâşânî’nin, (er-Râhimûne Yerhamuhumu’r-Rahmân) hadîsi ile ilgili olarak yaptığı tasavvufî îzahıdır. Bk. Dirâsât-ı Şarkiyye (Taşkent) Bîrûnî Enstitüsü, Nr. 295’de kayıtlı bulunan eser, H. 1117 yılında yazılmış olup iki (2) varaktan müteşekkildir. Bk. Ferfûr; Hâfız, *a.g.e.*, s. 73
- 124 Bazı kaynaklar Kâşânî’nin bu eserinden söz etmektedir. Bk. Muhammed Muhsin, Aga Buzurg Tahrânî, *ez-Zerîa ila Tesânîfi’ş-Şîa’*, Dârü’l-Edvâ, Beyrût 1983/1403, VII, 218-219
- 125 Bazı kaynaklar Kâşânî’nin bu eserinden söz etmektedir. Eser, Mecîd Hâdizâde tarafından *Mecmua-i Resâil ve Müsannaîât (Kâşânînâme)* adlı eseri içerisinde yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, *a.g.e.*, s. 266-310
- 126 Bazı kaynaklar Kâşânî’nin bu eserinden söz etmektedir. Bk. Tahrânî, *a.g.e.*, XXII, 169; Eser, Sül. Ktp. Esat Ef. Koll. Nr. 3770: Muhammed Necât Sâdık Efendi’nin Mecmûa-i Edebiyye’si içerisinde, 36^a-38^b varakları arasında yer almaktadır. Risâlenin kenarında bu metnin Nefahât’tan alındığı belirtilmektedir. Eser, Mecîd Hâdizâde tarafından *Mecmua-i Resâil ve Müsannaîât (Kâşânînâme)* adlı eseri içerisinde yayınlanmıştır. Bk. Hâdizâde, *a.g.e.*, s. 419-435
- 127 İbu’l-Arabî’ye ait beş beytin Kâşânî tarafından yapılan şerhidir. Bk. Eserin Bulunduğu Kütüphâne: 1. Sül. Ktp. Şehit Ali Paşa Koll. Nr. 1375: 57^a-57^b varakları arasında yer almaktadır. Kütüphâne kayıtlarında yukarıda yazılı numarada bulunan bu eserin Kâşânî’ye âit olduğu belirtilmektedir. Ancak tarafımızdan yapılan inceleme sonucunda, Sül. Ktp. Şehit Ali Paşa Koll. Nr. 1375’te Afîf Tilmesânî ve diğerlerinin dîvânının mecmûu bulunduğu, bunlar arasında Kâşânî veya İbu’l-Arabî’ye âit bir risâlenin bulunmadığı anlaşılmıştır. 2. (Şâm) Zâhiriye Ktp. Nr. 5963: 7-8 varakları arasında yer almakta olup, Ahmed

22. Şerhu Beyti Kunnâ Hurufen Âriyeten¹²⁸

Bir kısım kaynaklar Kâşânî'nin Kur'an tefsiri ile ilgili *es-Sirâcu'l-Vehhâc* isimli bir eserinden bahsetmektedirler.¹²⁹ Keşfu'z-Zunûn'da, *es-Sirâcu'l-Vehhâc*'in Kâşânî'ye âit Farsça bir tefsir olduğu ve bunu *Fetâva's-Süfiyye* adlı eserin müellifinin zikrettiği ifade edilmektedir.¹³⁰

Sonuç

Kâşânî, H. VII./M.XIII. asrın ikinci yarısı ile H.VIII./M.XIV. asrın ilk yarısında İran'ın Irak-ı Acem denilen "Cibâl" bölgesinde yaşamıştır. Yaşadığı dönemde Mogol İlhanlıları, idareye hâkim bulunmaktadır. Kâşânî'nin yaşadığı dönemde, Mogol hükümdarlarından Olcaytu (ö.715/1316) Han, oğlu Ebû Saîd Bahâdır Han (ö.735./1335), bunların vezirleri olan Reşîdüddin Fazlullah b. Ebi'l-Hayr (ö.717/1318) ve Reşîdüddin'in oğlu Hoca Gıyâseddin Muhammed ile yakın münasebetlerinin olduğu görülmektedir. Kâşânî, Reşîdüddin'in Tebriz'deki "*rab-i reşîdî*" hangahında tedris faaliyetlerinde bulunmuştur. Çoğunu bu hânkâhta telif etmiş olduğu eserlerinin bir kısmını, Ebû Saîd Bahâdır Han'a ve veziri Hoca Gıyâseddin'e ithaf etmiştir. Şeyh Abdussamed b. Alî en-Nantanzî (699/1300)'nin mürîdi olan Kâşânî, Osmanlı Devletinin ilk müderrisi Dâvûd el-Kaysereî (ö.751/1350)'nin de hocasıdır.

el-Fevâhîri tarafından h. 1311 tarihinde istinsah edilmiştir. Bk. Mâlih, *a.g.e.*, II, 88-89

128 Kütüphâne kayıtlarında Sül. Ktp. Cârullah Ef. Koll. Nr. 2054'de Kâşânî'ye âit adı geçen risâlenin bulunduğu belirtilmektedir. Sözü edilen numarada, çeşitli risâlelerden oluşan bir mecmûa bulunmakta, bu mecmûa içerisinde Kâşânî'ye âit olan Künhü'l-Fütüvve sorusuna verilen cevaptan oluşan bir eserden hemen sonra, bu risâle 48^a-49^b varakları arasında yer almaktadır. Risâlenin Kâşânî'ye âit olduğuna dâir herhangi bir ibâre bulunmamaktadır. Aynı beytin bir başka şerhi, hemen akabinde yer almaktadır.

129 Hacı Halife (Kâtip Çelebi), *a.g.e.*, II, 984-985; Ziriklî, *a.g.e.*, III, 350; Bağdatlı, *a.g.e.*, I, 567; Nuveyhid, *a.g.e.*, I, 281

130 Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 984-985

Müellif hayatının büyük bir kısmını Tebriz'de ilmî faaliyetlerde bulunarak geçirmiştir. Tesbit edebildiğimiz eserlerinin sayısı, risâlelerle birlikte 35'tir. Eserlerinin çoğunluğu, tasavvuf sahasına ait bulunmaktadır. Diğer alanlarda telif etmiş olduğu eserlerinin de ağırlıklı konusunu, yine tasavvuf teşkil etmektedir. Kâşânî'nin gerek tasavvuf sahasına girmesinde, gerek tefsir ve hadis gibi ilimleri tahsil etmesinde, gerekse de vahdet-i vücûd ekolünü benimsemesinde birinci derecede Şeyhi Natan-zî'nin tesiri bulunmaktadır.

Müellif, "vahdet-i vücûd" anlayışını esas alan İbnu'l-Arabî ekolünün en mümtaz simalarından biridir. Bu mektebin tanınmasında ve anlaşılmasında büyük emeği bulunmaktadır. Üstâdı İbnu'l-Arabî (ö.638/1240)'nin en meşhur eseri olan *Fusûsu'l-Hikem*'ini şerh etmiş, ayrıca bu konuda başta *Hakâiku't-Te'vîl fi Dekâiki't-Tenzîl* ve onun muhtasarı olan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* olmak üzere, bir çok eser kaleme almış bulunmaktadır.

Kâşânî, *Hakâiku't-Te'vîl fi Dekâiki't-Tenzîl* adlı eserinde yer alan yorum ve îzahlarında zâhir tefsir ile bâtın tefsir arasında titiz bir denge kurarak, zâhirin esas olduğunu, bâtının ise zâhirin üst basamaklarını oluşturduğunu; zâhir ahkâma uyamayanların, bâtın ahkâmına hiç uymayacaklarını çok açık bir şekilde vurgulamakta ve bu eseri ile, yaşadığı asırda üstâdı İbnu'l-Arabî (ö.638/1240)'nin tasavvuf felsefesinin temelini oluşturan "vahdet-i vücûd" görüşünün, İslâm'a ve özellikle de ehl-i sünnet akîdesine ters düşmediğini göstermek istemektedir. Çünkü O eserlerinde her fırsatta "vahdet-i vücûd" telakkisini, ya doğrudan veya işâret ve ima ile anlatmaya çalışmaktadır. Müellif, bir kısım kaynaklarda kendisine isnad edilen bâtınilik ve şîilik gibi inançlardan uzak olup, bilakis "ehl-i sünnet" görüşünü benimsemiş bir mutasavvıf tır. O, ayrıca Cebriyye, Mûtezile, Muattıla, Dehriyye ve Kaderiyye gibi bir kısım "ehl-i sünnet"e ters düşen akîde mensûblarını da şiddetle tenkit etmektedir.

KAYNAKÇA

Afîfî, Ebû'l-Alâ, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Fesefesi* (Trc. Mehmet Dağ), Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.

..... *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar* (Trc. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2000.

Ahmed Teymûr Paşa, *Fihrisu'l-Hizâneti't-Teymûriyye Esmâu'l-Müellifin*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1948.

Alkış, Abdurrahim, *Abdurrezzâk Kâşânî ve "Şerhu Fusûsi'l-Hikem" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, M.Ü.S.B.E. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2008

Askalânî, İbn Hacer (852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru Sâdır, Beyrut 1968, I-XII c.

Âştîyânî, Celâleddin, *Şerhu Mukaddime-i Kayseri*, Meşhed Üniv. Yay., Meşhed 1966.

Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Trc. Süleyman Uludağ), II. bsm., İstanbul 1991.

Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâu'l-Müellifin Ve Asâru'l-Musannifin*, İstanbul 1951.

Bayraktar, Mehmet, "*Dâvûd-i Kayserî*", D.İ.A., İstanbul 1994, IX, 32

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.379/893), *Kitâbu Cumel min Ensâbi'l-Eşrâf*, (Thk. Dr. Süheyl Zekka- Dr. Riyâd Zirikli) Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I-XIII c.

Brockelmann, Carl, *Gal-Suplement*, Leiden 1938, I-IV c.

Brockelmann, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, (Arapça Trc. Dr. Ramazan Abdüttevâb), III. Baskı, Dâru'l-Meârif, 1983.

Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtu'l-Üns, Evliyâ Menkibeleri*, (Trc. ve şrh. Lâmiî Çelebi, Hrz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Mârifet Yay., İst. 1995.

Cezerî, İzzeddin b. el-Esîr, (ö.630/1232) *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993-95, I-VI c.

Emin, Seyyid Muhsin, *A'yânu's-Şî'a*, Dâru't-Taâruf, Beyrut ts.

Ergül, Necmettin, *Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vîl fi Dekâiki't-Tenzîl Adlı Eserinin I.Cildinin Tahkik ve Tahrîci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2003, I-II c.

Ferfûr, Abdürrahman; Hâfîz, Muhammed Mutî', *el-Müntekâ min Mahtûtâtî Ma'hedi'l-Bîrûnî li'd-Dirâsâti's-Şarkîyye bi Taşkend*, Merkezi Cum'ati'l-Mâcid, Dubai 1995/1416

Nuveyhîd, Âdil, *Mu'cemu'l-Mufessirin*, Müessesetu Nuveyhîdi's-Sekafiyye, Beyrut 1986, I-II c.

Hâdizâde, Mecîd, *Mecmûa-i Resâil ve Musannefât (Kâşânînâme)*, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1380.

Halebî, Ali Asgar, *Mebani-yi İrfân ve Ahvâl-i Ârifân*, İntişârât-ı Esâtir, 2. Baskı, Tahran 1377.

Hamevî, Yâ'kût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., I-V c.

..... *Mu'cemu'l-Üdebâ*, Beyrut-Kahire 1923-1930, I-XX c.

Hanbelî, İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Kahire 1350/1931, I-V c.

Havâfî, Fasîh-i Hafî, Ahmed b. Celâleddin Muhammed, *Mücmelü't-Tevârih (Mücmel-i Fasîhi)*, (tsh. Mahmûd Ferruh, Kitab furûş-i Bâstân, Meşhed 1340.

Hazrecî, Hulâsatu Tezhîbi'l-Kemâl, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır 1322.

Huart, CL., "Kâşân" İ. A., İstanbul 1997.

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (ö.597/1200), *Sıfatu's-Safve*, (Thk. Fâhürî ve Kalacî), Beyrut 1979, I-IV c.

İbnu'l-Hallikân, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut ts.-1978, I-VIII c.

İsfahânî, Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh (ö.430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Kahire 1938, I-X c.

İskenderî, Ahmed ve arkadaşları, *Mufasssal fî Târihi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut 1994.

İzutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar* (Trc. Ahmed Yüksel Özemre) I. Bsm., Kaknüs Yay., İstanbul 1998.

Kâşânî, Abdurrezzâk, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya Koll., D. Nr. 1935, vr. 1^b-221^b.

..... *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, (Thk. Muhsin Bidâr Fer) İntişârât-ı Bidâr ts.

..... *Tahliyetü'l-Ervâh bi-Hakâiki'l-İncâh*, Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba Koll., D. Nr. 382, vr. 114^a-154^b.

..... *Tuhfetu'l-İhvân fî Hasâisi'l- Fityân*, (Thk. Seyyid Muhammed Dâmâdî), Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1369.

..... *Istîlâhâtu's-Süfiyye*, (Trc. Muhammed Hâcevi), İntişârât-ı Mevlâ, Tahrân 1373; (Thk. Abdulâl Şâhin), Dâru'l- Menâr, Kahire 1413/1992.

Kâşânî, İzzeddin Mahmûd, *Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye*. (Thk. Celâleddin Hamâî), Tahrân 1325.

- Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, M.E.B., İstanbul 1971/ Dâru'l-Fikir, 1982, I-VI c.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut ts.
- Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî, Hayatı ve Çevresi*, Çığır Yay., İstanbul 1966.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm, *Risâletu'l-Kuşeyrî*, (Thk. Marûf Zerrik ve Ali Abdulhamid Baltacı), I. bsm., Beyrut 1413/1993.
- Lory, Pierre, *Kâşânî'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri* (Trc. Sadık Kılıç), İnsan Yay., İstanbul 2001.
- Macdonald, Duncan Black, "Abd al-Razzak", *Enciklopedia of İslâm*, Leiden 1960.
- Râzi, Emin Ahmed, *Heft İklim*, Kitâb-ı Furûş-i Ali Ekber İlmî ve Kitâb-ı Furûş-i Edebî, Tahran ts.
- Sarton, George, *Introduction to the history of science*, Newyork 1975.
- Serkis, Yûsuf Elyân, *Mu'cemu'l- Matbûati'l- Arabiyye ve'l-Mua'rrebe*, Matbaat-u Serkis, Kahire 1928.
- Sülemî, Ebû Abdirrahman, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, (Thk. Nûreddin Şerîbe), II. bsm., Beyrut 1389/1969.
- Şîrâzi, İsa b. Cuneyd, *Tezkire-i Hezâr Mezâr*, (tsh. Nûrânî Visâl), Şîrâz 1985.
- Togan, Zeki Velîdî, *Umûmi Türk Târihine Giriş*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1981.
- "Reşîdüddin Tabîb" İ. A., İstanbul 1997.
- Udnerevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Mufessirin*, (Thk. Süleyman b. Salih el-Hânî), Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine-i Münevvere 1997.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerhi Esmâri Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Başışlar Koll., vr. 2305 – 2309.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Nşr., İstanbul 2000.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed (ö.748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (Thk: Şuayb el- Ernut- Hüseyin el-Esed ve bşk.), Müessesetu'r-Risâle, X. bsm., Beyrut 1414/ 1994, I-XXV c.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Kahire 1373/1953.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li- Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dârü'l-ilmî'l-Melayin, II. bsm., Beyrut 1995-96, C. I-VIII.

Abstract -Abd al-Razzâq Qâşânî's Life, Sufic Personality and Works- 'Abd al-Razzâq Qâşânî is one of the most important representatives of the "wahdat al-wujûd" school of thought that is also known as the "Ibn al-Arabî's (d.638/1240) school". Shaykh 'Abd al-Samad b. 'Alî al-Natanzî's disciple, Qâşânî has taught Dâvûd al-Kaysarî who is the first *madrasa* teacher of the Ottoman Empire. The author has spent a large part of his life in Tabriz by doing the scientific activities. The number of his works include booklets that as more as we could discover are thirty five. The majority of his works belong to field of Sufism. The author's book "Ta'wilât al-Qur'ân" was published by referring to Ibn al-Arabî. Qâşânî had another undiscovered book called "*Haqâiq at-Ta'wil Fi Daqâiq at-Tanzil*". "*Ta'wilât al-Qur'ân*" composes of the "Ta'wil" sections of "*Haqâiq at-Ta'wil fi Daqâiq at-Tanzil*" therefore it is just a summary of it. Qâşânî's "*Haqâiq at-Ta'wil fi Daqâiq at-Tanzil*" has not been discovered by the researchers. We introduced this work (*Haqâiq at-Ta'wil fi Daqâiq at-Tanzil*) in 2003 in two volumes with our doctoral thesis called "Qâşânî and the first volume of *Haqâiq at-Ta'wil fi Daqâiq at-Tanzil* (Verses from Fâtiha to An'âm) analyse and elaborate (*tahqîq and takhrîj*)" to the world of science and also we proved by documents that the book called "*Ta'wilâtul-Qur'ân*" belongs to Qâşânî. In this article we discussed Qâşânî's life, his scientific-sufic personality and his works.

Key words: Qâşânî, Natanzî, Wahdat al-wujûd, Ta'wil, Tafsir